

STRUKTURA IN VSEBINA POJMA O ČLOVEKU: IZSLEDKI ŠTUDIJE V SLOVENIJI

Maja Zupančič

KLJUČNE BESEDE: pojem o človeku, Oerterjeva teorija, emične kategorije, vrednote, mlajši odrasli.

KEYWORDS: a concept of a human nature, Oerter's theory, emic categories, values, young adults.

SUMMARY

In this article we present the concept of the human nature as it is described in R. Oerter's theory of the development of an implicit anthropology. The implicit anthropology presents belief systems and views about the human nature; individual's explanations of how and why persons, including oneself, act in a specific way. The developmental level of the implicit anthropology depends on the kind of the cognitive operations.

The concept of the human nature consists of four components: personality theory, social theory, action theory and process of thought.

The main assumption of R. Oerter is that the formal structure of the concept of the human nature is similar in different countries, while the content (the value systems, the goals) might vary within the culture. This assumption is connected with Piaget's principle of the universality.

In the article we also present the developmental levels of the concept of the human nature within Slovenian sample. We also present the values and the emic categories which were obtained from the interview and two dilemmas. We also compare

Slovenian developmental levels of the human nature within the levels obtained in Germany, USA, Indonesia, Korea and Croatia. We find similarities in the obtained levels and also contentual differences in different countries.

UVOD

Izraz pojem o človeku nam navadno pomeni sistem pogledov in prepričanj, ki jih ima posameznik o človekovi naravi. Nemški psiholog R. Oerter (1991) z njim označuje sistem predstav o človeku v njegovem vsakdanjem življenju. Domneva, da se pojem o človeku razvija skozi pet stopenj. Vsaka stopnja ima svojo značilno strukturo, ki vključuje štiri komponente: teorijo osebnosti, teorijo družbe, teorijo dejavnosti in določen tip mišljenja, ki je nujen pogoj za pojav posamezne stopnje. Empirično je Oerter te stopnje dokazal v primerjalnih študijah različnih kultur. V Nemčiji, ZDA, Indoneziji, Koreji, v Sloveniji in Hrvaški so bili intervjuvani mlajši odrasli, vzorci pa so bili izenačeni po spolu, starosti in izobrazbi.

Oerter (1991) meni, da pojem o človekovi naravi sestavljajo univerzalne formalne strukture in kulturno specifične vsebine posameznih kategorij. Načelo strukturalne univerzalnosti najdemo že pri Piagetu (1970) in Kohlbergu (1976). Avtorja predpostavljata, da obstajajo strukturalne podobnosti med posamezniki različnih kultur zaradi podobnosti procesov zorenja ter podobnih socialnih in osebnih izkušenj. Univerzalne strukture se pojavljajo v značilnem razvojnem sosledju z naraščajočo kompleksnostjo. Oerter pa definira strukture pojma o človeku širše. Znotraj posameznih struktur odkriva štiri zgoraj omenjene komponente. Posamezne komponente se lahko razvojno pojavijo prej kot druge. Kompleksnost struktur narašča od relativno nediferencirane stopnje (razumevanje človekove narave na podlagi poimenovanja in opisa storjenih akcij, posedovanja oseb in objektov, definiranja akcij kot nediferenciranih entitet in uporabe preoperacionalnega mišljenja) do visoko diferencirane stopnje, ki je le redko dosežena (pojmovanje človeka kot družbeno kulturne osebnosti).

Na konkretnem primeru bomo skušali razložiti, kaj je struktura in kaj je vsebina pojma o človeku. Preizkušanci različnih kultur na vprašanje "Kaj mora človek vedeti?", odgovarjajo na enaki stopnji, npr. na 3a (posameznik kot neodvisna osebnost). Vsebina odgovorov pa se razlikuje med pripadniki različnih kultur. Tako Indonezijci odgovarjajo: "Človek mora vedeti, kaj je dobro in kaj slabo, kaj je pravično." Nemci in Američani pa odgovarjajo: "Človek mora vedeti, kdo je in kaj si želi."

V obdobju zgodnje odraslosti lahko pričakujemo odgovore na stopnjah 3a, 3b in 4, zato se bomo osredotočili na opise teh stopenj.

Stopnja 3a imenujemo Stopnja avtonomne identitete.

- Teorijo osebnosti na tej stopnji označujeta organizirana entiteta potez in akcij ter posameznikova avtonomija: neodvisnost, oblikovanje osrednjih življenjskih načel

in ciljev, smisel življenja, osebni življenjski cilj, ponotranjene vrednote, samokontrola, samozadostnost.

- Socialna teorija opredeljuje ljudi kot enake glede na strukturo in različne glede na vsebino. Posameznik poudarja toleranco, sprejemanje razlik med ljudmi, meni, da ima vsakdo pravico do izbire lastne življenjske poti, izgradnje lastnega vrednostnega sistema in zato nosi vso odgovornost za svoja dejanja. Poudarja načelo nevmešavanja v življenje drugih, ker moramo spoštovati njihovo osebnost in enkratnost.
- Teorija dejavnosti vključuje posledice posameznikovih akcij, zlasti posledice za svoja dejanja, pri čemer pa posledic lastnih dejanj za druge še ne upošteva ali pa jih pojmuje kot manj odločilne. Na stopnji 3a se vzajemnost, kot npr. upoštevanje posledic akcij drugega zase, še ne pojavlja.
- Relativistični način mišljenja se izraža v priznavanju različnih pogledov na stvari in dogodke ter v oblikovanju svojstvenih življenjskih stilov.

Stopnjo 3b imenujemo Stopnja vzajemne identitete.

- Značilnosti osebnostne teorije so definicije sebe skozi različne referenčne osebe. V lastno identiteto so vključene tudi identitete drugih. Posameznik spozna, da so lahko različni življenjski stili, vrednote in cilji pri isti osebi nezdržljivi in zato v njem ustvarjajo notranja protislovja.
- Socialna teorija se nanaša na odnose s pomembnimi drugimi znotraj majhnih skupin, npr. družine ali skupine vrstnikov. Ker so ljudje različni, s svojo različnostjo vplivajo drug na drugega. Zato znotraj posameznika prihaja do protislovij. Posameznik ljudi pojmuje kot enkratne, a med seboj odvisne osebnosti, ki pa so v skupini nezamenljive.
- Teorija dejavnosti upošteva posledice lastnih dejanj za druge in posledice dejanj drugih zase. Delovanje človeka pojasnjuje le znotraj majhnih sistemov. Posameznik se zaveda, da so lahko posledice dejanj mnogokrat nenapovedljive, kar vodi v nerazrešljive zaplete.
- Ta stopnja zahteva subjektivno dialektično mišljenje, ker se posameznik zaveda notranjih protislovij, ki jih ne moremo logično razrešiti. Protislovja lahko zmanjšujemo, dokončne rešitve pa ne moremo nikoli doseči.

Stopnjo 4 imenujemo Stopnja družbeno kulturne identitete.

- Teorija osebnosti pojmuje človeka kot zapleteno družbeno in kulturno osebnost, ki deluje med družbeno kulturnim in individualnim polom. Subjekt prepoznava protislovja med seboj in družbo, med svojimi željami, cilji, vrednotami in družbenimi zahtevami. Osebnostna neodvisnost mu predstavlja le iluzijo.

protislovja med seboj in družbo, med svojimi željami, cilji, vrednotami in družbenimi zahtevami. Osebnostna neodvisnost mu predstavlja le iluzijo.

- Socialna teorija se nanaša na posameznikovo mnenje, da je človek zamenljiv, vendar potreben element velikega sistema. Ta določa posameznika, hkrati pa ga posameznik sooblikuje z drugimi člani sistema.
- Delovanje človeka je vključeno v velike sisteme, katerih delovanje je neodvisno od njega samega. Delovanje makrosistema je nepredvidljivo, saj je rezultat interakcijskih vplivov velikega števila spremenljivk, ki jih ne moremo logično nadzorovati. Tudi posledice lastne dejavnosti posameznik ne more točno napovedati, ker je v svoji dejavnosti zmeraj pred različnimi alternativami, iz katerih izhajajo različne posledice.
- Ta stopnja zahteva objektivno dialektično mišljenje, ker posameznik razmišlja o protislovljih kot o objektivnih danostih neke družbe, ki so neodvisne od problemov določene osebe.

PROBLEM

V raziskavi smo skušali ugotoviti zastopanost razvojnih stopenj pojma o človeku na slovenskem vzorcu mlajših odraslih oseb. Zanimalo nas je, ali prihaja do razvojnih zamikov pri nekaterih komponentah pojma o človeku: v osebnostni in socialni teoriji. Ugotavljali smo tudi razlike v doseženih stopnjah po starosti in izobrazbi. Analizirali smo vsebinske aspekte pojma o človeku. Naše rezultate smo primerjali z izsledki študij pojma o človeku v drugih kulturah (strukturalno in vsebinsko).

HIPOTEZE

1. Razvojne stopnje pojma o človeku, dobljene na slovenskem vzorcu, bodo enake stopnjam v zahodnih deželah.
2. Osebnostna in socialna teorija ne bosta izraženi na isti razvojni stopnji.
3. V dobljenih stopnjah se bodo pojavljale razlike glede na starost in izobrazbo.
4. V različnih kulturah bodo enake stopnje izražale različno vsebino.
5. Kulturno specifična vsebina se bo na slovenskem vzorcu kazala v obliki individualizma in družinske orientacije.

METODA

Vzorec

Tabela 1: Prikaz slovenskega vzorca (N=99).

SPOL		IZOBRAZBA			STAROST		
moški	ženske	študentje	srednja šola	poklic. šola	mlajši	starejši	
48.5	51.5	53.5	24.3	22.2	55.6	44.4	%

V vzorec smo vključili 99 mlajših odraslih oseb. Povprečna starost je bila 22 let. Preizkušance smo razdelili na mlajšo skupino (18 do 22 let) in starejšo skupino (22 do 25 let). Oba spola sta v vzorcu enako zastopana. Preizkušance smo razdelili tudi po izobrazbi: študentje (53,5%) in preizkušanci, ki so končali poklicno ali štiriletno srednjo šolo (46,4%).

INSTRUMENTI

Polstrukturiran intervju o odraslosti

Preizkušance smo spraševali o splošnih aspektih odraslosti; poklicni, družinski in politični vlogi odraslega; o predhodnem osebnostnem razvoju in predstavah o prihodnosti.

Dileme

a) Dilema o karieri

Zgodba opisuje nasprotje med življenjskimi cilji bančnega uradnika in obrtnika. Obrtnik živi mirno družinsko življenje, ukvarja se s tradicionalno obrtjo, osebnostni razvoj v prihodnosti in denar zanj nista pomembna. Bančni uslužbenec pa gradi svojo kariero, nima družine, osebnostni razvoj, poklicno napredovanje in denar so v prihodnosti zanj zelo pomembni. Skušali smo ugotoviti, ali preizkušanci v zgodbi prepoznajo konflikt življenjskih stilov, kako ga razlagajo in skušajo razrešiti.

b) Dilema družina - kariera

V zgodbi se mora gospod Kovač odločiti med družino (skrbel bo za hišo, vzgajal otroke, imel bo dobre odnose z ženo, živel bo ustaljeno življenje) in kariero (imel bo več denarja, osebno zadovoljstvo bo večje, ker bo imel v službi več kompetenc in več možnosti za napredovanje in uspeh, vendar pa se bo moral preseliti v drugi kraj). Preizkušanec mora opisati situacijo in najti rešitev za problem.

Postopek

Intervjuje je izvajalo šest izurjenih izpraševalcev. Vsak intervju je trajal približno uro in pol. Pogovor smo snemali, ga prepisali in vrednotili odgovore po ključu. Tovrstno zbiranje podatkov je trajalo leto in pol (1993 in 1994).

Odgovore smo vrednotili po posameznih instrumentih. Tako smo dobili posamezne rezultate na Intervuju, Dilemi o karieri in Dilemi družina-kariera. Rezultat pri preizkušancu je najvišja stopnja, ki jo je preizkušanec dosegel na posameznem instrumentu. Rezultate na posameznih instrumentih smo naprej diferencirali glede na štiri komponente pojma o človekovi naravi. Predstavili bomo le razlike v razvitosti dveh komponent: socialne in osebnostne teorije.

REZULTATI

Tabela 2: Distribucija stopenj na Intervuju o odraslosti; slovenski vzorec. (Me=3a/b)

Stopnja	2	2/3a	3a	3a/b	3b	3b/4	4
%	/	/	32.32	21.21	31.31	8.08	7.07

Na vzorcu mlajših odraslih oseb so izražene stopnje od 3a do 4. Prevladujejo odgovori na 3a ter 3b stopnji. Podrobnejša analiza intervjuja kaže, da preizkušanci odgovarjajo na stopnjah 3b, 3b/4 in 4 predvsem na področju družinske in politične vloge odraslega.

Tabela 3: Distribucija stopenj na Dilemi o karieri; slovenski vzorec. (Me=3a)

Stopnja	2	2/3a	3a	3a/b	3b	3b/4	4
%	3.03	1.01	54.55	22.22	17.17	1.01	1.01

Na Dilemi o karieri preizkušanci pretežno odgovarjajo na stopnji 3a. Višje stopnje kot 3b se le redko pojavljajo.

Tabela 4: Distribucija stopenj na Dilemi družina-kariera; slovenski vzorec. (Me=3a/b)

Stopnja	2	2/3a	3a	3a/b	3b	3b/4	4
%	/	2.00	21.40	33.70	31.60	6.10	5.10

Na Dilemi družina-kariera preizkušanci odgovarjajo zlasti na stopnji 3a/b in 3b. V primerjavi z Dilemo o karieri so na Dilemi družina-kariera manj pogosti odgovori na stopnji 3a, pogosteje pa se pojavljajo višje stopnje (tudi 3b/4 in 4). Razlike v izraženosti stopenj na obeh instrumentih so statistično pomembne (median test, $p=0.04$).

Tabela 5: Distribucija stopenj pojma o človeku, dobljenih v štirih kulturah, na Dilemi o karieri in Dilemi družina-kariera.

Stopnja	2-3a	3a	3a-3b	3b	3b-4	4
Dilema kariere						
ZDA	---	15.7	30.6	25.9	16.7	11.2
Nemčija	3.3	3.3	23.3	43.3	20.0	6.7
Indonezija	---	46.4	23.2	19.6	5.4	5.4
Hrvaška	3.0	49.5	19.2	23.2	1.0	---
Dilema družina - kariera						
ZDA	---	1.0	13.0	51.9	19.4	13.9
Nemčija	3.3	30.0	36.7	16.7	---	13.3
Hrvaška	4.0	34.3	23.2	34.3	3.0	---

Odgovori mlajših odraslih oseb v vseh kulturnih okoljih izražajo stopnje pojma o človeku od prehoda z 2 na 3a do najvišje stopnje 4. Prehod z 2 na 3a stopnjo se le redko pojavlja, medtem ko je zastopanost višjih stopenj različna glede na kulturo. Na Dilemi o karieri na indonezijskem vzorcu prevladujejo odgovori na stopnji 3a, prav tako pri Hrvatih, Američani najpogosteje odgovarjajo na prehodu s stopnje 3a na 3b, Nemci pa na stopnji 3b. Na Dilemi družina-kariera Američani dosegajo višjo stopnjo 3b, pri Nemcih pa prevladuje nižja prehodna stopnja s 3a na 3b. Na hrvaškem vzorcu se enako pogosto pojavljajo odgovori na stopnji 3a in 3b.

Tabela 6: Razvojni zamiki v izraženosti osebnostne in socialne teorije na Intervjuju o odraslosti; slovenski vzorec.

	OT > ST	OT = ST	OT < ST
%	2.04	64.29	33.67

Legenda:

OT - osebnostna teorija

ST - socialna teorija

Osebnostna in socialna teorija sta pri preizkušancih pretežno na isti razvojni stopnji. V odgovorih pa je izražena tudi dominacija socialne teorije vzajemne identitete (3b) nad osebnostno teorijo avtonomne identitete (3a).

Tabela 7: Razvojni zamiki v izraženosti osebnostne in socialne teorije na Dilemi o karieri; slovenski vzorec.

	OT > ST	OT = ST	OT < ST
%	15.38	70.33	14.29

Na Dilemi o karieri sta osebnostna in socialna teorija pojma o človeku izraženi na isti stopnji. Odstotek preizkušancev, ki imajo osebnostno teorijo razvito na višji stopnji, je približno enak odstotku preizkušancev, ki imajo razvito socialno teorijo na višji stopnji.

Tabela 8: Razvojni zamiki v izraženosti osebnostne in socialne teorije na Dilemi družina-kariera; slovenski vzorec.

	OT > ST	OT = ST	OT < ST
%	8.75	66.25	25.00

Večina preizkušancev ima enako razviti obe komponenti pojma o človeku. Pri četrtini preizkušancev pa se pojavlja socialna teorija na višjem nivoju od osebnostne.

Tabela 9: Razlike v izraženosti prevladujočih stopenj pojma o človeku glede na izobrazbeni status; slovenski vzorec.

Variable	C	p
OT Intervju	0.24	0.05
TD Dilema o karieri	0.30	0.06

Legenda:

OT - osebnostna teorija

TD - teorija dejavnosti

Izražena je tendenca, da višje izobraženi preizkušanci odgovarjajo na višjih stopnjah. Statistično pomembne razlike pa so se pokazale le na nekaterih instrumentih v izraženosti posameznih komponent: v osebnostni teoriji na Intervjuju ter teoriji dejavnosti na Dilemi o karieri.

Tabela 10: Razlike v izraženi posameznih stopenj pojma o človeku glede na starost; slovenski vzorec.

Variable	C	p
Dilema o karieri	0.23	0.04
OT Dilema o karieri	0.23	0.03
ST Dilema o karieri	0.21	0.06

Legenda:

OT - osebnostna teorija

ST - socialna teorija

Na Dilemi o karieri se je pokazalo, da starejši preizkušanci odgovarjajo na višjih stopnjah kot mlajši. Tudi osebnostna in socialna teorija sta pri starejših izraženi na višjem nivoju.

Tabela 11: Vsebina pojma o človeku se izraža preko vrednot in kulturno specifičnih, emičnih kategorij. V tabeli so prikazane le najbolj frekventne v slovenskem vzorcu.

Vrednota	%	Emična kategorija	f
Družina	70.7	Ne postati bogat, delati za preživetje	52
Neodvisnost	39.4	Pasivnost, fatalizem.	50
Pomoč drugim	39.4	Biti povprečen.	46
Uspех znotraj referenčne skupine	37.4	Izrecna prioriteta družine.	28
Racionalnost	29.3	Tradicionalna delitev spolnih vlog.	18
Končati študij	28.3	Ohranitev človeške vrste.	16

DISKUSIJA

Slovenski preizkušanci so v Intervjuju pretežno odgovarjali na stopnji 3a in 3b. Tipični odgovor na stopnji 3a je: "Odrasli mora vedeti, kaj si želi v svojem življenju. Biti mora neodvisen in zrel, prizadevati si mora za stvari, ki so mu pomembne. Dosegati jih mora neodvisno, s samodisciplino." Posameznik v odgovoru izraža potrebo po neodvisnosti in doseganju ciljev, ki si jih je sam določil. Poudarja psihološko in materialno avtonomijo, tako zase kot za družino. Ljudi pojmuje kot enake po strukturi, vendar kot različne po vsebini. Po njegovem mnenju naj bi bil človek čimbolj nekonformen in naj bi podlegel pritiskom skupine le, ko je to neizogibno. Meni, da mora odgovornost vsak sprejemati le sam zase. Poudarja, da mora človek nadzorovati posamezne situacije in kontrolirati svoje emocije in vedenje.

Stopnja 3b se pojavlja zlasti na področju družine in politike. Primer odgovora na tej stopnji je: "Odrasli se mora obnašati do svojega partnerja tako kot do sebe. Mora se znati postaviti v položaj druge osebe, da jo lahko bolje razume. Partnerja morata razvijati pravičen, enakopraven in pošten medsebojni odnos, kljub temu pa mora vsak partner ohraniti svoje mišljenje." Preizkušanci v odgovoru izražajo potrebo po vživljanju v perspektivo partnerja, ki je nujno potrebna za dober odnos. Partnerja morata graditi svoj odnos na kompromisih, ki lahko povzročijo subjektivni konflikt. Očitno je, da je družina zelo pomembna za Slovence, njihove osebne izkušnje se vežejo zlasti na družinsko življenje, s čimer lahko razlagamo višji nivo rezoniranja te problematike. Na vprašanja o politični vlogi odraslega so preizkušanci odgovarjali npr. takole: "Odrasli je neposredno odgovoren za skupnost, v kateri živi. Svojo odgovornost izraža z udeležbo na volitvah in s skrbjo za okolje. Če se obnaša odgovorno in skrbi za blaginjo drugih ljudi, se mu bo nekoč to obrestovalo. Torej so tako tudi javne zadeve del njegovih interesov." Preizkušanec se zaveda, da sta posameznik in družba vzajemno povezana in vidi posameznika kot pripadnika socialne skupine. Vendar pa družbena skupnost in okolje nista elaborirana z vidika širše družbe. Preizkušanec vidi svojo vlogo samo znotraj manjših skupin.

Nižja stopnja 3a je prisotna zlasti v odgovorih na Dilemo o karieri. Višje stopnje 3b/4 in 4 so zelo redko zastopane. Preizkušanci v odgovorih na dilemo izražajo svojo privrženost družini in negativno stališče do kariere. Istočasno pa izražajo toleranco glede razlik med posamezniki. Življenjski stil je izključno stvar posameznika. Njegova temeljna pravica je, da se svobodno odloča. V odgovorih je le redko izražena možnost integracije kariere in družine. Kariere naj ne bi jemali resno, saj sta družina in mirno življenje veliko bolj pomembna. Kljub takemu mnenju pa se posameznik ne sme vpletati v življenje drugih, četudi misli, da je le-to neusklajeno z njegovimi kriteriji.

Tudi Indonezijci odgovarjajo na Dilemo o karieri predvsem na stopnji 3a, kar Oerter razlaga z njihovim prevladujočim načelom življenja, to je s harmonijo, ki implicira izogibanje konfliktom in protislovjem. Ker sta ravno konfliktnost in protislovnost bistveni sestavini dialektičnega mišljenja, ki je potrebno na stopnjah od 3b do 4, se pri njih najvišje stopnje pojavljajo manj pogosto kot pri Nemcih in Američanih. Pri Nemcih se na Dilemi o karieri najpogosteje pojavlja stopnja 3b, pri Američanih pa je najbolj pogost prehod s 3a na 3b, čeprav so vse višje stopnje (3a do 4) pri njih najbolj sorazmerno zastopane. Hrvati odgovarjajo na to Dilemo predvsem na stopnji 3a, podobno kot Slovenci, pogosteje pa izražajo tudi 3b stopnjo.

Na Dilemi družina-kariera so odgovori Slovencev na stopnji 3a manj izraženi kot na Dilemi o karieri. Visoke frekvence se pojavljajo na stopnjah 3a/b in 3b. Tudi stopnji 3b/4 in 4 sta pogosteje izraženi kot v Dilemi o karieri. Podobno tendenco pojmovanja človeka na višjem nivoju so na tej dilemi pokazali tudi preizkušanci v ZDA. Vsebinska analiza odgovorov kaže, da je družina v teh kulturah pomembnejši dejavnik in soočenje s tovrstno problematiko posameznika stimulira k razmišljanju in uporabi preteklih življenjskih izkušenj, ki jih organizira in deklarira na višjem nivoju. Slovenci živijo svoje družbeno življenje predvsem znotraj svojih družin, socialni odnosi so relativno omejeni na interakcijo med starši in otroci. Takšna družina je zelo intimna, z močnimi notranjimi in šibkimi zunanji vezmi. Torej je družina tisti dejavnik, ki vzpostavlja posameznikovo istovetnost preko vzajemnosti medosebnih odnosov. "Gospod Kovač mora upoštevati pri svoji odločitvi tudi interese družine in se

odpovedati lastnim interesom, ki se vežejo na kariero, če to od njega družina zahteva," se glasi najpogostejša razrešitev te dileme. Kariero preizkušanci le redko razlagajo kot prizadevanje posameznika, da bi pripomogel k razvoju družbe, ampak jo vidijo v luči osebnega povzpetništva.

Slovenski preizkušanci pojmujejo človeka predvsem kot avtonomno identiteto. Intrapersonalne relacije morajo biti jasno določene in brez protislovij, v interpersonalnih relacijah pa mora človek spoštovati svobodo odločanja drugih ljudi. Osebnostna in socialna teorija se torej v večini primerov razvojno pojavljata na isti stopnji (3a). Izjema so le področja implicitnega razmišljanja o človekovi naravi, ki vključujejo družino. Družinske relacije preizkušanci razlagajo kot vzajemno povezane s posameznikovo identiteto. Slovenska družina je maloštevilna (starši in otroci), z natančno določenimi vlogami vsakega člana in kot taka spodbuja razvoj vzajemnosti in kompromisov. Zato se socialna teorija vzajemne identitete (3b) izraža zlasti v odgovorih, ki se nanašajo na družinske odnose. Lahko sklenemo, da so Slovenci, zunaj družine, 3a družba. Tudi v Indoneziji in ZDA so ugotovili višji nivo socialne teorije, kar gre pripisati pomembnosti družine v teh kulturah. Sicer pa tudi Američani poudarjajo samostojnost, neodvisnost in učinkovitost posameznika zunaj družine (stopnja 3a - avtonomna identiteta). Vendar pa se vsebina slovenskih odgovorov razlikuje od ameriških, kar izraža drugačnost našega pojmovanja individualizma od njihovega: individualizem se pri nas ne kaže skozi samorealizacijo preko tekmovalnosti in osebnih dosežkov, pač pa v tem, da ima vsak pravico izbire lastne življenjske poti brez vmešavanja drugih.

Na slovenskem vzorcu so prisotne tendence, da višje izobraženi preizkušanci odgovarjajo na višjih stopnjah na nekaterih instrumentih. Skupini nižje in višje izobraženih preizkušancev se verjetno razlikujeta v pridobljenem znanju, splošni informiranosti, inteligentnosti in vključevanju v družbene interakcije. Tem dejavnikom gre pripisati vpliv na razvoj pojma o človeku. Vendar pa so razlike med višje in nižje izobraženimi skupinami majhne. Razlog leži v dejstvu, da je skupina z nižjim izobrazbenim statusom bolj heterogena glede na prej omenjene dejavnike.

Starejši preizkušanci so na Dilemo o karieri odgovarjali na višjem razvojnem nivoju kot mlajši. Svet dela jim je bližji, v poklicne sfere življenja se vse bolj intenzivno vključujejo. Tudi starejši preizkušanci z nižjo izobrazbo, ki že dalj časa delajo, imajo več delovnih izkušenj in so globlje povezani z delovnim procesom, kar vpliva na razvoj pojmovanja človeka v kontekstu Dileme o karieri.

Upoštevajoč strukturo odgovorov slovenskih preizkušancev, smo v odgovorih na Intervju o odraslosti in na Dilemo o karieri ugotovili prevladovanje stopnje 3a, to je pojmovanja človeka kot avtonomne, neodvisne osebnosti. V delih intervjuja, ki se nanašajo na človekovo družinsko in politično vlogo ter na Dilemi družina-kariera, pa prevladujejo odgovori na stopnji 3b, ki označuje človeka kot vzajemno identiteto, zgrajeno skozi medosebne odnose z bližnjimi drugimi. Na tako pojmovanje človeka, na posameznikov pogled na svet in na medosebne odnose posredno vplivajo osebnostne lastnosti in vrednostni sistem kulture, ki determinira značilne interakcije med ljudmi. V našem primeru je možno, da osebnostne značilnosti, kot so individualizem, nepopustljivost, introvertnost, težnje po perfekcionizmu, moči, dominantnosti, depresivnosti (Trstenjak, 1991, Musek, 1994), neposredno vplivajo na izgradnjo pojma

o človeku ali pa delujejo bolj posredno preko vrednostnega sistema in tako ovirajo razvoj implicitne antropologije na višji, vzajemni ali družbeni stopnji. Tako je možno, da splošna individualistična naravnost slovenskih ljudi, posledica česar je omejenost socialnih izkušenj, delno določa Slovence kot 3a družbo. Nekatere vrednote in življenjski cilji, ki so jih preizkušanci najpogosteje omenjali v svojih odgovorih, in nekatere tipične vsebine slovenskega pojmovanja človeka potrjujejo to domnevo.

Neodvisnost in družina sta zelo pomembni slovenskim preizkušancem in odražata razvojne potrebe mlajših odraslih. Ko govorijo o neodvisnosti, jim ta pomeni imeti lastna materialna sredstva za preživetje, biti sposoben skrbeti zase, imeti svoje mnenje, biti samozadosten. Z doseganjem neodvisnosti se povezujejo tudi življenjski cilji Slovencev, npr. končati šolanje, biti zadovoljen in srečen pri delu, najti zaposlitev v poklicu.

Vrednota družina se nanaša na njeno ustvarjanje, vzdrževanje in ohranjanje ter družinsko srečo. Preizkušanci družino pojmujejo kot prostor vzajemne skrbi in razumevanja, varnosti, priznanja in spoštovanja. Predstavlja jim tudi okolje, kjer je dovoljeno prosto izražati čustva in kjer je človek varen pred sovražnim, zunanjim svetom. V odgovorih se izraža slovenska kulturna norma, ki predpisuje skrivanje emocij v javnosti in zahteva od posameznika predvsem racionalno vedenje. Preizkušanci so pogosto navajali racionalnost kot svojo vrednoto in jo razlagali s kontrolo svojih emocionalnih reakcij in vedenja, s težnjo obnašati se razumno glede na situacijo, vse si razjasniti, vedeti, kako izrabiti čas, biti resen in tehten.

Glede na relativno socialno izolacijo ljudje težijo k tesnim vezem med člani družine in prijatelji. Te tendence se izražajo tudi preko vrednot pomoči drugim ljudem in uspeha znotraj referenčne skupine. Pomoč drugim je pojmovana kot biti potreben bližnjim, biti nesebičen, spoštovati ljudi, ki so ti blizu, skrbeti zanje, ne jim škoditi, dajati in prejemati, uravnovati lastne interese z interesi drugih, ne jih bremeniti, osrečiti svoje bližnje. Uspeh znotraj referenčne skupine, ki je Slovincem zelo pomemben, se izraža skozi prijateljstvo, prijaznost, vzajemno razumevanje z bližnjimi, iskanje zadovoljstva in sreče znotraj male skupine in skozi izkustvo varnega druženja v skupini. Morda je ta zaprtost v male kroge kompenzacija strahu pred širšim socialnim okoljem, često izražene ksenofobije, strahu pred neuspehom, pa tudi pred uspehom in občutka manjvrednosti v primerjavi z večjimi narodi. Ti občutki majhnosti, nepomembnosti in zastraševanja s strani sosednjih dežel so prisotni skozi zgodovino slovenskega naroda (Trstenjak, 1991).

V odgovorih preizkušancev smo odkrili tudi kulturno specifične vsebine, emične kategorije. Pojmovanje družine je specifično kulturno obeleženo. Kaže se v stavkih, ki poudarjajo eksplicitno prednost družini v primerjavi s kariero: "Družina je smisel življenja." "Družino moramo vedno postaviti na prvo mesto in ji ostale cilje podrediti ter tako ohranjati nekonfliktnost." Izrazito je zastopano stališče o tradicionalni delitvi spolnih vlog: "Tradicionalna delitev spolnih vlog je normalna, prirojena in je ne moremo spreminjati." "Ženska se mora žrtvovati za družino, mož pa naj poskrbi za materialno plat." Pogosto govorijo o ohranjanju vrste: "Družina ima nalogo, da ohrani človeško vrsto in skrbi za svoje naslednike." Tako se je potrdila domneva o primarnem pomenu družine v Sloveniji. Pomeni mesto varnosti in pribežališče pred svetom, ki je v naših predstavah do nas pretirano kritičen. Družina pa ima tudi genealoški pomen:

ohranja človeško vrsto. Takšno pojmovanje družine ima verjetno svoje korenine v boju Slovencev proti asimilaciji skozi stoletja. Prav tako pa genealoško pojmovanje družine izraža zaskrbljenost zaradi upada natalitete. Delitev spolnih vlog preseneča le na prvi pogled. Večina žensk v Sloveniji je zaposlenih, varstvo otrok je relativno dobro organizirano in kvalitetno. Vendar pa študije kažejo, da sodobna ženska skuša uskladiti obe vlogi: tradicionalno žensko spolno vlogo in poklicno socialno vlogo. Ženske ne dopuščajo moškim, da bi prevzemali njihovo feminino vlogo v družini. Tudi otroke obeh spolov vzgajajo v tem duhu. Možno razlago tega pojava lahko najdemo v dominantnosti, ki je kot osebnostna poteza zelo izražena pri Slovenkah v primerjavi z ženskami ostalih narodov (Musek, 1994).

Značilnost slovenske vsebine odgovorov je tudi poudarjanje preprostosti in povprečnosti: "Človek se ne sme izpostavljati; naj se prilagaja zlati sredini." "Imeti visoke cilje je iluzija in poveličevanje sebe." "Življenjski cilj je zgraditi svojo hišo, varen dom in ustvariti družino." V mnenjih se izraža prepričanje, da bi moral odrasli delati predvsem za preživetje: "Z delom bi morali zadovoljevati le osnovno eksistenco." "Ni prav, da človek zasluži veliko denarja, ker ga denar moralno in osebnostno uniči." Kategorije 'biti preprost,' 'povprečen,' 'ne si prizadevati za bogastvo,' 'ekstremna pomembnost družine,' 'želja po uspehu v svoji referenčni skupini' nakazujejo razvoj posebne identitete, ki se je izgradila v procesu prilagajanja in pripadanja majhni socialni skupini. Vendar pa ne moremo govoriti o kolektivni identiteti v klasičnem pomenu besede. Slovenski ljudje so individualistično naravnani in skušajo izgraditi vzajemen odnos le v omejenem družbenem okolju (družini), le redko pa je prisotno razmišljanje preizkušancev o posameznikovem delovanju in omejitvah v širšem družbenem okolju.

Kot tipično slovenska sta se pokazala naravnost k pasivnosti in fatalizem: "Človek mora biti pripravljen na vse, kar prinaša življenje. Zadovoljen naj bo z vsakodnevnimi dolžnostmi in naj čaka na priložnost, ki mu jo bo ponudila usoda."

Skušali smo poiskati nekatera objektivna dejstva, ki bi razlagala emične kategorije, ki smo jih našli na slovenskem vzorcu mlajših odraslih. Pogled skozi zgodovino slovenskega naroda kaže ljudstvo, ki so ga tvorili predvsem majhni kmetje, pod gospodstvom nemške buržoazije. Boj proti asimilaciji in težnje po ohranjanju avtohtonosti so botrovale zapiranju Slovencev pred tujci v domači krog. Težili so k izolaciji in razvili sovražna stališča do svojih sosedov. Celotne lastne narodnosti so pojmovali kot svoje sovražnike. Kljub majhnosti ozemlja se je v Sloveniji razvilo precejšnje število narečij, kar je onemogočalo komunikacijo med različnimi skupinami ljudi istega naroda. Tudi zdaj imajo Slovenci bolj izraženo osebnostno potezo sumničavosti v primerjavi z ostalimi narodi (Musek, 1994). Strah pred drugimi (drugračnimi) socialnimi skupinami in širšim socialnim okoljem verjetno ne izhaja iz pomanjkanja geografskega prostora, saj Slovenija ni bila nikoli gosto naseljena dežela. Strahovi so bolj odraz pomanjkanja ekonomskih virov, ki so kombinirani z nekaterimi etnično specifičnimi potezami. Slovence označujejo agresivnost, dominantnost, introvertnost, depresivnost, ozkomiselnost, perfekcionizem in pridnost (Musek, 1994). Prisotna so tudi močna čustva zavisti. Tako je zaznati tendenco, da si drugih ne prizadevamo premagati z zdravo tekmovalnostjo, ampak skušamo svojo konkurenco uničiti.

Zadovoljstvo z majhno socialno skupino ljudi, ki mislijo in se podobno obnašajo kot on, je očitno dovolj za blagostanje posameznika. Družina posamezniku omogoča izogniti se možnosti napake (znižuje strah pred neuspehom), utrjuje njegovo identiteto skozi vzajemno validacijo in daje občutek varnosti. Zato si večina preizkušancev tudi želi zgraditi lastno hišo, v kateri se bodo lahko izolirali pred socialnim okoljem. Treba pa je poudariti, da družina ne pomeni nujno želje po vzajemni ljubezni in čustvenih odnosih s partnerjem ali želje po uresničevanju podobnih ciljev. V mnogih primerih je primarna vloga družine obramba pred sovražnim svetom.

Kategorija 'Biti preprost, povprečen' kaže, da ljudje nočejo izstopati v večjih socialnih skupinah zaradi strahu pred neuspehom in občutij osebne negotovosti. Preizkušani so izražali negativno stališče tudi do uspeha izven referenčne skupine (družine). Tako so v Dilemi kariere izražali stališče: "Janez (bančni uslužbenec, ki gradi kariero) je človek, ki je grebator in nima veliko sposobnosti."

Pasivnost in fatalizem lahko razložimo z zgodovinskimi značilnostmi slovenskega naroda. Slovenci so bili skozi stoletja frustrirani v svojih potrebah po afirmaciji in ekspanziji. Nikoli niso bili center socialnih, političnih in ekonomskih zadev, ker so bili le obrobje imperijev sosednjih narodov. Hkrati pa so se čutili drugačne od naroda, ki jim je gospodoval. Podrejenost in kmečki način življenja, ki je bil povezan z revščino, predstavljata objektivne življenjske pogoje, ki so verjetno pospešili zunanji lokus kontrole.

SKLEPI

V študiji smo odkrili, da mladi Slovenci odgovarjajo na podobnih stopnjah razvoja pojma o človeku kot pripadniki drugih kultur. Ta strukturna ujemanja implicitnih antropologij potrjujejo dejstvo, da so nekatera socialna in osebna izkustva ljudi različnih kultur podobna in se kažejo v podobnem razvoju pojma o človeku. Na drugi strani pa najdemo kulturne variacije v pojmovanju človekove narave.

Na slovenskem vzorcu so se pojavile razlike v izraženih stopnjah pojma človeka glede na izobrazbo. Višje izobraženi preizkušanci odgovarjajo na višjih stopnjah. Razlike lahko pripišemo razlikam v znanju o družbi, različnim socialnim izkušnjam, predvsem družbenemu udejstvovanju in splošni inteligentnosti.

Pokazale so se tudi razlike v pojmovanju človeka glede na starost, vendar le na Dilemi kariere. Starejši preizkušanci izražajo višje stopnje pojma o človeku. Razlike lahko pripišemo osebnim izkušnjam, povezanih z razvojem poklicne samopodobe, in večji osebni vpletenosti v svet dela.

Najdemo tudi kulturno specifične vsebine izjav preizkušancev. Najpogosteje se pojavljajo v okviru vrednote družina, ki jo interpretirajo kot mesto varnosti in zaščite pred sovražnim okoljem, prostor prostega izražanja emocij, družbeno celico za nadaljevanje rodu, kjer so moške in ženske vloge jasno razdeljene. Zunaj družine Slovenci izražajo zelo individualistično pozicijo v smislu 'vsak naj skrbi zase.' V miselnosti ljudi se odraža pasivnost in vdanost v usodo, vendar kaže, da ne predstavlja

ostankov preteklega političnega režima, kajti na vzorcu Hrvatov se te kategorije niso pojavile (Metzig, Zupančič, 1994). Enako velja za želje po navadnosti, povprečnosti, nezahtevnosti in stališča proti bogastvu. Ljudje se nočejo izpostavljati v javnosti zaradi strahu pred neuspehom, občutkom osebne negotovosti in manjvrednosti. Znotraj manjših skupin pa je obratno. Ljudje si želijo živeti v svojih malih svetovih, doseči priznanje, uspeh in samozaupanje in mirno živeti, izolirano od večjih družbenih skupin. Včasih se odraža ksenofobična pozicija, nizka kompetitivnost, sumničavost, izogibanje previsokim ciljem, npr. briljantni karieri in materialnemu bogastvu.

V glavnem lahko razložimo te kulturne značilnosti le na hipotetični ravni. Prvič, gre za vpliv specifičnih socio-zgodovinskih faktorjev. Slovenci smo bili odvisni od drugih državotvornih narodov in smo se borili proti asimilaciji. To je bil narod malih kmetov z močno izraženim občutkom drugačnosti od Germanov, Italijanov, Madžarov in kasneje južnoslovanskih narodov. Drugič, razloge najdemo v geografskih faktorjih. Slovenija je majhna in redko poseljena dežela z veliko geografskimi ovirami, ki preprečujejo socialno mobilnost. Determinanta je tudi specifičen ekonomsko socialni sistem, prisoten skozi stoletja: agrikulturna proizvodjalna sredstva, nižji družbeni sloji, nizka stopnja izobraženosti, šibka struktura socialne kontrole. Ti faktorji sovplivajo tudi na specifično vzgojo otrok, ki se prenaša skozi generacije. Zanja so značilni stroga disciplina, strogo kaznovanje, omejevanje socialnih interakcij in močna tendenca po vzgoji perfektnega otroka (Trstenjak, 1991). Vsi ti faktorji skupaj lahko prispevajo k razvoju specifičnega stila socialne interakcije, vrednot in obramb, izraženih v specifičnih interpersonalnih odnosih in osebnih pogledih na svet.

LITERATURA

- Berry, J.W., Poortinga, Y.H., Segall, M.H., Dasen, P.R. (1992), *Cross Cultural Psychology*, New York: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Musek, J. (1994), *Psihološki portret Slovencev*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Oerter, R. (1990), *Universelle Stufen des Menschbildes ? Eine vergleichende Untersuchung zur impliziten Anthropologie zwischen der Bundesrepublik, den USA und Indonesien*. In Oser, F., Reich, H. (ed.), *Entwicklung von Denkprozessen und Argumentationsfiguren*, Freiburg: Paedagogisches Institut der Universitaet Freiburg.
- Oerter, R. (1991), *The Concept of Human Nature in Three Cultures: A Developmental Approach*, Biennial Meeting of the Society for the Research in Child Development, Seattle, WA.
- Trstenjak, A. (1991), *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Zupančič, M. (1993, a), *Razvoj pojma o človeku*, Ljubljana: *Anthropos*, 1-2.
- Zupančič, M. (1993, b), *Interview on Adulthood: A Scoring Manual*, Muenchen (neobjavljeno).
- Zupančič, M., Metzig, A. (1993), *The Concept of Human Nature: A Comparative Study in Slovenia and Croatia*, Ljubljana: *Alps-Adria Symposium on Psychology*.
- Zupančič, M., Metzig, A. (1994), *Levels of Reasoning About Human Nature in Slovenia and Croatia*, Pamplona: *Congress of Cross-Cultural Psychology*.

